

Åkarp, Totte, Ljusa gatan och Sune tröjstickare: om namnen i Liber daticus vetustior av
Göran Hallberg

Text © Göran Hallberg

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.353.c834>

Ingår i antologin:

Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken): studier och faksimilutgåva

Redaktör: Eva Nilsson Nylander

eISBN: 978-91-985432-7-8

ISBN: 978-91-7874-181-6

Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund. Ny följd. 10

ISSN: 0348-4572

Utgivare: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Verket är publicerat med öppen tillgång i elektronisk form 2026, ursprungligt publiceringsår 2014.

Göran Hallberg

Åkarp, Totte, Ljusa gatan och Sune tröjstickare – om namnen i *Liber daticus vetustior*

Gåvoboken som språkhistorisk källa

DE MEDELTIDA NEKROLOGIERNA är kalendariskt uppställda handskrifter med notiser om avlidna personer som kyrkor och kloster årligen förväntades hålla i åminnelse vissa dagar under kyrkoåret. Notiserna gällde både kyrkans egen personal och alla som till kyrkan donerat egendom av skilda slag. Eftersom de innehåller mängder av person- och ortnamn är de synnerligen värdefulla källor för nordisk språkhistoria, inte minst för namnforskningen. I handskrifterna skrivs namnen företrädesvis på dåtidens östnordiska, medan texten i övrigt skrivs på latin. I skriften förekommer otaliga förkortningar av skilda slag, som var närmast självklara för dåtidens flitiga skrivare, som ju måste snåla på utrymmet för varje notis. För nutida läsare kan de självklart i förstone verka avskräckande.

De äldsta bevarade handskrifterna från Lunds domkyrka är *Necrologium Lundense* (Medeltidshandskrift 6), *Liber daticus vetustior Lundensis* (Medeltidshandskrift 7, hädanefter LDV) och *Liber daticus recentior Lundensis* (GKS 845 2° i Köpenhamn).¹ De inbördes relationerna mellan dessa tre handskrifter är komplicerade och behandlas i ett flertal andra artiklar i denna bok.

Mellan 1140-talets slut och 1400-talets början infördes alltså i gåvoboken ett stort antal notiser med olika typer av medeltida personnamn och ortnamn. Den geografiska utbredningen omfattar huvudsakligen gårdar, byar, städer, kloster, socknar och hänader i Skåne och i det södra grevskapet i Halland, d.v.s. Höks, Tönnersjö, Halmstads, Årstads och Faurås hänader, gemensamt kallat *Södra Halland*. Det är den "tjocka" delen av landskapet för den som har en Hallandskarta framför sig. Dåtidens grevskap *Norra Halland*, med häraderna Himle, Viske och Fjäre, den "smala" delen av landskapet, hörde till den norska intressesfären.

En notis från 1300-talets mitt gäller t.ex. "domini Nicholai, dicti Flotstok, presbiteri de curia Undeasæ in parochia Væsøghe in Sundra Halland", Herr *Nicolaus* (*Nils*), kallad *Flotstok* (nusvenska *flottstock*, bildligt om person som

1 Christensen & Sørensen 1972, s. 58f.

flyter omkring, som far hit och dit), präst på gården *Underåsa* i *Vessige* socken i *Södra Halland*.² Gården är inte identifierad i Weekes utgåva, men den bör ha ingått i byn *Ås* i *Vessige*.³ En notis från 1200-talets mitt nämner ”Item aliam curiam in Gøtaby in parochia Sigbiornathorp”, likaså en annan gård i *Gödeby* i *Sibbarps socken*. De båda här nämnda exemplen representerar Faurås härad. I fallet *Sibbarp* illustrerar gåvobokens skrivning *Sigbiornathorp* textens källvärde: detta *torp* ’gård, nybygge’ har en gång anlagts av en man som hette *Sigbjörn*.

En notis från Höks respektive Tönnersjö härad 1309 lyder ”in Hallandia in Hoxhæret in parochia Laughulm bona, que habuit in Siwithsthorp, cum piscatura salmonum”, i *Halland* i *Höks härad* i *Laholms socken* egendom som han ägde i †*Sigvidstorp* med laxfiske. Sannolikt avses Kungsladugården, som 1302 tillhörde *Sigvid* Ribbing.⁴ Notisen fortsätter ”item in Tundrus-hæret in Tundrus unam curiam”, likaså i *Tönnersjö härad* i *Tönnersjö* (by och socken) en gård,⁵ vidare ”item in Halmstathahæret in parochia Thorthorp duas curias, unam in Unathla et aliam in Øthelsryth”, likaså i *Halmstads härad* i *Torups socken* två gårdar, den ena i *Mjåla* och den andra i *Öllsjö* (i den yngre gåvoboken står: *Miathla* och *Øthelryd*),⁶ och ”item in Arestathahæret in Beliakila in parochia Giallaryth unam curiam”, likaså i *Årstads härad* i *Belja-Kila* i *Gällareds socken* en gård. Den senare låg alltså i *Kila* rote vid *Bellforsen* i floden *Ätran*.⁷ En enda gåvoboksnotis kan alltså ha ett rikt och intressant kulturhistoriskt innehåll.

Notisen från 1309 illustrerar inte bara gåvobokens namnrikedom. En jämförelse mellan de medeltida skriftformerna av namnen och vår egen tids namnformer avspeglar ofta språkutvecklingar, som nästan till oigenkännlighet har förändrat vissa ortnamn. Just därför är gåvobokens och Lundanekrologiets skrivningar värdefulla utgångspunkter för en ortnamnstolkare. Namnforskarens primära uppgift är ju att tolka ortnamnet, att utifrån så gamla skriftformer som möjligt försöka rekonstruera namnets ursprungliga form. Med hjälp av sådana skriftformer kan man få reda på vilka ord och böjningsformer som ingår i namnet och därmed också förstå vad namnet bör ha åsyftat i namngivarens dåtida vardagsmiljö.

Ortnamnens äldsta kända skriftformer är samtidigt en viktig källa för språkhistoriska iakttagelser, för studiet av de ständigt pågående språkliga förändringarna. Det gäller både ljudsystemet och ordförrådets böjningsformer och betydelser.

Skriftformernas utveckling över tid – exemplet Åkarp

Ytterligare några exempel på detta hämtade ur gåvobokens rika flöde av ortnamn kan vara på sin plats. Vi utgår från en handfull skånska ortnamn så som de uttalas och skrivs idag. I Skåne finns en lång rad byar med namnet *Åkarp*, bl. a. i Burlövs socken, Bara härad (Åkarp 1 i Tabell 1 nedan), i (Södra) Åkarps socken i Oxie härad (Åkarp 2) och i Lyby socken, Frosta härad (Åkarp 3).⁸

Bild 1 (motstående sida). Härader, städer och några i texten berörda namn från gåvobokens tid.

² Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 280.

³ Sahlgren 1950, s. 224.

⁴ Sahlgren 1948, s. 39.

⁵ Sahlgren 1948, s. 72 och 107 f.

⁶ Sahlgren 1948, s. 168.

⁷ Sahlgren 1950, s. 256.

⁸ Åkarp 1, se Hallberg 1991, s. 74 f., Åkarp 2 Hallberg 2009, s. 160, Åkarp 3 Hallberg 2000, s. 248.

Tabell I. Exempel på skriftformernas utveckling över tid.

Åkarp 1 <i>å`garp</i>		Åkarp 2 <i>å`garp</i>		Åkarp 3 <i>å`ogarp</i>	
<u>Acathorpi</u>	o. 1120	Akathorp	1285	<u>Achæthorp</u>	o. 1350
<u>Akathorpe</u>	o. 1145	Aggathorpp	1368	Agarp	o. 1390
Aagarp	1449	Aagerop	1537	Aagerupp	o. 1570
Aageroppe	1506	Åkerup	1661	Ågarp	1675
Aagerup	o. 1514	Ågarp	1754	Åkarp	1754
Ågerup	1662	Åkarp	1784		
Ågarp	1684				
Åkarp	1770				

De nutida skånska dialektala uttalsformerna är kursiverade i tabellens rubriker. Nekrologiets och gåvobokens former är understrukna. Accent 1 (akut accent som i *an'den* av ordet *and*) markeras ´ och accent 2 (grav accent som i *an`den* av ordet *ande*) ` . Tecknen anger också ordens huvudtryck och att det omedelbart föregående ljudet är långt (jämför *bål* och *bål´*).

Namnet *Åkarp*s förled är genitivformen *Aka* av mansnamnet *Aki*, som vid vikingatidens slut uttalades med långt s.k. europeiskt *a*-ljud ungefär som i det tyska ordet *Tal* 'dal'. Detta tidigmedeltida *Aki* är alltså identiskt med vårt *Åke*. Efterleden är dåtidens *thorp*, idag *torp*, då med betydelsen 'nybygge, utflyttad gård'. Skriftens dubbeltecknade *Aa* motsvarar ett *å*-ljud. Skriftens *th* står för ett läspljud liknande det i engelskans *that* och *this*. Observera att det finns många fler kronologiskt ordnade namnformer i Dialekt- och ortnamnsarkivets samlingar i Lund. Tabellen innehåller bara de former som visar att språkliga förändringar har skett, iakttagbara när de först dyker upp i skrift. Ytterligare några gamla skånska *Åkarp*: Bynamnet, i Reslövs socken, Onsjö härad, skrivs vid 1300-talets början: in Akathorp.⁹ Samma namn i Fjellie socken, Torna härad, skrivs 1316 och 1326: in Akæthorp. I Norra Åkarps socken i Västra Göinge härad är namnet däremot styrkt i skrift först 1499.¹⁰ Det faller därför ur bilden i detta sammanhang.

I en notis från 1200-talets mitt kan man läsa: "item unam mansionem bene instructam in Akæthorp cum molendino et sex coloniis", likaså en välutrustad egendom i *Åkarp* med kvarn och sex underlydande bönder. Kvarnen har sannolikt varit vattendriven. Man har tyvärr inte lyckats fastställa vilket skånskt *Åkarp* som här åsyftas. Det bör ju ha varit fråga om jordagods om minst sex gårdar och en kvarnfastighet, som efter att ha blivit kyrkans egendom tillhört kaniksamfundet i Lund. Så tillvida skulle *Åkarp* i Burlövs socken kunna komma i fråga. Jordeboken 1662 redovisar nämligen här nio hela kanikhemman och två fjärdedels utsockne frälsehemman.¹¹ Byns väderkvarn *Åkarps* mölla är styrkt i skrift först från 1674. Den byggdes 1672 och revs 1913. Den kan mycket väl ha föregåtts av en enkel vattenkvarn.

Av de tre staplarna i tabellen framgår att utgångspunkten för namnet *Åkarp* är ett långt initialta-ljud, som vid 1200-talets mitt övergår till ett *å*-ljud

⁹ Isaksson 1980, s. 189.

¹⁰ Ringdahl 2008, s. 206.

¹¹ Hallberg 1991, s. 74 f.

(*A-* blir *Å-*). Övergången skedde alltså i talspråket redan under 1200-talet, men den slår inte omedelbart igenom i skrift, eftersom skriften oftast är konservativare än talet. Konsonanten *k* i de tidigmedeltida beläggen övergick vid samma tid till ett *g*-ljud (*k* blev *g* genom den s.k. klusilförsvagningen, samtidigt som *p* blev *b* och *t* blev *d*). Den svagtoniga genitivvokalen *-a* övergick till *e* i danskan, *Åka-* blev *Åge-*, men den bevarades som *a* i skånskan liksom i norskan och svenskan.

De här namnen har i danskt skrift- och talspråk fått formerna *-gerop*, *-gerup*, efter att *th*-ljudet försvagats och bortfallit, medan skånskan har resulterat i *-arp*, med bevarat *a* och med *Åg-* (eller diftongerad vokal) i talet och *Åk-* i skriften. Skåne blev ju en svensk provins 1658, men talspråksformens *Åg-* lever fortfarande i de lokala dialekterna när detta skrivs år 2013. Det dröjde oftast långt efter 1658, innan den s.k. försvenskningen slog igenom, så att t.ex. det skånska talspråkets *Ågarp* började skrivas *Åkarp*. I dagens rörliga samhällsliv suddas dialekterna ut och *Åkarp* har nu blivit standardformen i såväl tal som skrift.

Skriftformernas utveckling över tid – *exemplet -høghi som blev -ie eller -e*

Så ett annat belysande exempel: de fr.a. i sydvästra Skåne talrika by- och sockennamnen med efterleden *høg* 'gravhög' eller 'naturlig mindre höjd'. Dessa namn har kommit att sluta på *-ie* eller *-e*, samtidigt som vissa namn har fått behålla sitt *-høg*, t.ex. *Hammenhøg*, namn på en by och socken i Ingelstads härad, i en gåvoboksnotis 1379 skrivet "de Hamondahøgh". Förledsformen *Hamonda-* visar att det rör sig om en genitivform *Hamunda(r)-* av mansnamnet *Hamund*.¹² Höjden har alltså fått namn efter en man *Hamund*, men vi vet inte av vilken orsak. Höjdnamnet har sedan blivit namn på den bebyggelse som uppkom invid högen.

Några av dessa s. k. *ie*-namn listas i Tabell 2 nedan enligt samma system som i Tabell 1. Det gäller exemplen Arrie, Fosie, Mellan-Grevie, Östra Grevie och Oxie, namn på byar tillika socknar i Oxie härad, vidare Fjelie och Flädie, namn på byar och socknar i Torna härad.¹³ Staden Malmö hade som andra äldre städer egen förvaltning och ingick inte i något härad.¹⁴

Av de äldsta kända skriftbeläggen framgår att namnens efterled återgår på dativ singularisformen *høghi* av ordet *høg*. Redan tidigt har slutvokalen *-i* i talspråket slipats ner till ett *-e*, skrivet *-e* eller *-æ*. Det inledande *h-*et i efterleden *høghi* har fallit bort, först i talspråket, sedan i skriften, och det mellanvokaliska *gh* har försvagats till ett *j*-ljud, med resultatet att *-høghi* blivit *-ije* i de flesta namnen. Senare kan också *j*-ljudet falla bort, men mera om detta nedan.¹⁵

I namnet *Arrie* är förleden genitivformen *Arra-* av mansnamnet *Arri*. Förutom de båda ovannämnda *Grevie*-byarna i Oxie härad finns ytterligare några *Grevie* i Skåne. Namnen innehåller helt enkelt ordet *gravhøg*, med syftning på högarnas funktion i kulturlandskapet. Liksom vid flera av de

¹² Knudsen & Kristensen 1936–64, I spalt 470 f.

¹³ Arrie, se Hallberg 2009, s. 30, Fosie Hallberg 2009, s. 51, Mellan-Grevie Hallberg 2009, s. 109, Östra Grevie Hallberg 2009, s. 204, Oxie Hallberg 2009, s. 113, namn på byar och socknar i Oxie härad Hallberg 2009, s. 22. Om Fjelie, Flädie och namn på byar och socknar i Torna härad, Hallberg [under arbete].

¹⁴ Hallberg 2009, s. 211.

¹⁵ Pamp 1997, s. 5–21.

Arrie ar`ie		Fjelie fje`lie		Flädie flä`die		Mellan-Grevie grö`vie	
<u>Arrøgum</u>	1120	<u>Fyaløghæ</u>	1269	<u>Flatoige</u>	1085	<u>Myætlægreføghæ</u>	1228
<u>Arrøghe</u>	1346	<u>Fyæløghe</u>	1316	<u>Flathøge</u>	1200	Mellestet Greffwyæ	1465
Arrye	1443	Fæliæ	1447	<u>Flætøghe</u>	1250	Melste greffwie	1530
Arrie	1448	Fjelie	1784	Flæthiæ	1261	Mellom Greffuie	1590
				<u>Flædyøe</u>	1370	Melan Greefie	1684
				Flædie	1460	Mellan-Grevie	1940
Oxie ok`sie		Malmö mal`me		Fosie fo`sie		Östra Grevie grö`vie	
<u>Oshøgu</u>	1150	<u>Malmøi</u>	1145				
Oshøg(heret)	1231	Málm-hauga	1259	<u>Fosøghæ</u>	1346	<u>Græfhøghæ orientali</u>	1228
<u>Ossøghæhæreth</u>	1346	Malmøghæ	1275	Fosige	1367	Øster Greuie	1543
Oxszæ	1519	<u>Malmøghe</u>	1306	Fosæ	1420	Östra Grefwie	1712
Oxie	1530	Malmø	1379				

Tabell 2. När *-høghi* blev *-ie*, eller bara *-e*.

övriga namnen på *hög* är det ofta fråga om bronsåldersgravhögar. Förleden i namnet *Fjelie* är ordet *fjel*, *fjäl* 'bräda, stock', troligen med syftning på en enkel spång över byns vattendrag. I namnet *Flädie* ingår snarast adjektivet *flat*, mindre troligt ett substantiv *flät* 'jämnt stycke mark'. Namnet syftar alltså troligen på 'den flata högen', knappast på 'högen på slätmarken'. Förleden i namnet *Fosie* är inte säkert tolkad. Bynamnet *Oxie*, som också ingår i häradsnamnet *Oxie härad*, har ingenting med *oxar* att göra, även om man tidigt trodde så, att döma av det gamla häradsvapnet. Högnamnets förled är ordet *os* 'källsprång' eller 'åmynning', här sannolikt med avseende på Oxiebäckens mynning i en f.d. sjö i den idag utdikade våtmarken öster om kyrkan. (Här är inte platsen att också beskriva hur *hög*-namnen belyser den språkhistoriskt viktiga ljudförändring av t.ex. *a* till *ä* som kallas *i*-omljud, så *Grav-* till *Gräv-* i *Grevie*-namnen och *Flat-* till *Fläd-* i namnet *Flädie*.)

Stadsnamnet *Malmö* återgår på ett tidigmedeltida bynamn *Malmö*, som i sin tur återgår på ett höjdnamn **Malmhøghi*, sannolikt buret av den flacka höjdsträckning vid kusten, där kyrkbyn *Övre Malmö* anlades. Förleden i högnamnet är ordet *malm* 'sand, grus, sandig eller grusig mark'. Man kan summera namnets utveckling så här:¹⁶ Under tidig medeltid fanns högstilsformen *Malm(h)øghe*, utvecklad till *Malmøje*, och stadsspråkets lågstilsform *Malmøe*, med *gh*-bortfall, representerad av det äldsta belägget *Malmøi*. Stadsspråkets *Malmøe*, utvecklat till *Malmø*, konkurrerade ut högstilsformen, samtidigt som en ny lågstilsform *Malme* utvecklades genom försvagning av *ø* till *e*. Fortfarande uttalas namnet av många äldre invånare och kringboende skåningar *Malme*. Jfr alltså *Malmö* i Tabell 2 ovan, där skrivningen 1259 faller utanför bilden. Den är en fornisländsk variant av namnet.

Ett annat *høghi*-exempel: by- och sockennamnet *Virke* i Harjagers härad skrivs i gåvoboken "Wirkøghe, Virkyghe, Wirkøya".¹⁷ Namnet, på skånska uttalat *var`ke*, syftar sannolikt på höjden norr om kyrkbyn, där det kan ha funnits ett *virke*, en enkel befästning av trä under vikingatid eller tidigare. Också detta trestaviga namn har reducerats till tvåstavighet.

¹⁶ Fridell 2007, s. 27.¹⁷ Hallberg 1979, s. 99.

Vintrie är en by i Bunkeflo socken, Oxie härad.¹⁸ Namnet, uttalat *vin`trie*, skrivs i gåvoboken 1260 ”Wintarhøghæ”. Den ursprungligen namngivande högen kan följaktligen förknippas med en man *Winter*, genitiv *Wintar-*, och höjden i fråga är väl antingen gravhögen *Skivhög* norr om byn eller *Magle-hög* ’den stora högen’ söder därom.¹⁹

Namnet *Stävie*, uttalat *stä`vie*, på en by och socken i Torna härad, skriver gåvoboken bl.a. 1267 ”Staføghe” och 1377 ”Stewighe”.²⁰ Skriftbeläggen visar hur efterleden *-høghi* i vissa namn genom det parentetiskt ovan nämnda s.k. *i*-omljudet kan färga av sig på förleden, här så att ett *a*-ljud blir ett *ä*-ljud, *Stav-* (med oviss syftning) blir *Stäv-*.

Hög-namnens attraktionsförmåga

En varning är befogad. Det finns ofta ortnamn som skenbart liknar de ”äkta” ortnamnen i en stor namngrupp, trots att de har ett helt annat ursprung. Hit hör t.ex. det ”falska” *ie*-namnet *Husie*, genuint uttalat *hu`se*, men idag i anslutning till alla ”äkta” *ie*-namn av de flesta uttalat med s. k. läsuttal *hu`sie*.²¹ Av de äldre skriftformerna framgår att det är fråga om en dativ singularisform *husi* ’huset’, som först på 1560-talet ombildats efter mönster av de många *ie*-namnen. Detta by- och sockennamn i Oxie härad skrivs alltså ”Husæ” och liknande fram till 1500-talets mitt.

Ett annat ursprung har också by- och sockennamnen (*Lilla* och *Stora*) *Harrie* i *Harjagers härad*.²² Häradet har fått sitt namn efter bynamnet (*Stora*) *Harrie*. Strax väster om kyrkbyn låg den gamla tingsplatsen. Jfr gåvobokens 1300-talsnotiser: ”de bonis in Særesleef sitis, in parochia Daysthorp in Hardagarthshæret”, om gods beläget i (byn) *Särslöv*, i *Dagstorps socken* i *Harjagers härad*; ”in Hardakra litlæ”, i *Lilla Harrie*; ”in Nybilæ in Hardakræhæret in parochia Saxælthorp”, i (byn) *Nöbbelöv* i *Harjagers härad* i (Västra) *Sallerups socken*; ”una curia in Rwthmarløff, Hardakrahæret”, en gård i (byn och socknen) *Remmarlöv*, *Harjagers härad*.

De idag ädsta kända skriftbeläggen har varianterna ”Harthakærs-heret” 1285, ”Harthakar Litlæ” 1343, ”Harthakra” 1310. Det sista avser *Stora Harrie*, 1394 med varianten ”Hardakra makla”. Som framgår av dessa skriftbelägg och gåvobokens skriftformer ovan återgår namnet *Harrie* inte på ett *-høghi*, utan på ett *-akra* ’åkrar(na)’. Förleden är adjektivet *harth* ’hård’, här väl med betydelsen ’stenig, svårbearbetad’, då med avseende på de vikingatida eller sannolikt betydligt äldre åkertegar, som utgjorde byarnas första odlingsjordar.

Efter klusilförsvagningen av *k* till *g* på 1200-talet kom namnet *Harthakra* under 1300-talet att skrivas *-agra*, samtidigt som förledens *Harth-* blev *Hardh-*. Detta *dh* föll bort under 1400-talet, *Haragra*, och vid 1600-talets mitt inskjuts ett *-j-*, *Harjager*, med resultatet att det uppstod en skillnad mellan häradsnamnet *Harjager* med tonvikten på efterleden, *Harja`ger*, och de båda bynamnen, som gick en annan väg.

Tidigmedeltidens typiskt efterställda adjektiv *litla* ’lilla’ och *makla* ’stora’

¹⁸ Hallberg 2009, s. 44.

¹⁹ Knudsen & Kristensen 1936–64, I spalt 1590, II spalt 1202.

²⁰ Hallberg (under arbete).

²¹ Hallberg 2009, s. 73.

²² Hallberg 1979, s. 17, 54 f. och 83 f.

Bild 2. Namnet *Harjager* i det medeltida häradsvapnets fantasifulla omtolkning.

blev omkring 1500 istället framförställda, *Lilla Harjager* och *Stora Harjager*. Adjektiven *lilla* och *stora* fick huvudbetoningen i by- och sockennamnen. Därför kom de att tappa bort sitt svagare betonade *-ager* och vid 1600-talets mitt insköts ett *j*-ljud i sammansättningsfogen. Resultatet blev att by- och sockennamnen senast under 1700-talet kom att ansluta sig till den sydvästskånska *ie*-namntypen, d.v.s. i formen *Harrie*.

Dåtidens skåningar hade följaktligen glömt bort namnens rätta ursprung. Det banade väg för fantasin. Man började falskeligen tro att häradsnamnet syftade på forntida *harjakt*. Det senmedeltida häradsvapnet är känt sedan 1524 genom ett bevarat sigill. Med heraldikens språk visar det av Kungl. Maj:t 10/10 1947 fastställda vapnet: "I blått fält en springande hare å ett treberg, allt i guld".

Sigillet 1524 säger oss alltså att de ovan beskrivna ljudutvecklingarna, som vi ser återspeglade i skrift, när *Harthaker* 1285 förvandlats till *Harjager* vid 1600-talets mitt, måste ha skett i talspråket redan före 1524! Talspråksutvecklingen ligger som nämnts ofta rejäla hästlängder före skriftspråksutvecklingen.

Gåvobokens namnförråd – den geografiska utbredningen

Med ärkesätets domkyrka i Lund i centrum innehåller gåvoboken fr.a. skånska namn. Den redovisar också många namn från hela det nutida Danmark, t.ex. i en notis 1314 "in Lyngby circa Arvæsio in Siælendia", i (Lille) *Lyngby* nära *Arresø* på *Sjælland*. Förutom orter på Sjælland med städer som *Næstved* "de Nestveth", *Ringsted* "Ringstadie in Salandia" och *Roskilde* "Roscheldensis, Roschildensis, Roskildis" nämns även *Bornholm* "de/in Borendeholm, Borendholm, Borghandæholm, Burlandaholm", *Fyn* "Nicholai Tuuason de Feonia", *Nils Tuesen* från *Fyn*, med staden *Odense*, t.ex. skrivet "Øthense, Øthinia" eller "Øthinienis", beroende på hur man väljer att upplösa förkortningarna, och "Othnesei", och *Lolland* "Lalandensi", från *Lolland*. Från Jylland omtalas t.ex. städerna *Randers* "Randusia", *Ribe* "Ripensis, Ripis", *Viborg* "Wibergensis, Wibergis" och *Århus* "Arus, Arusiensis".

De skånska städerna i gåvoboken är *Helsingborg* "Helsingborgh, Hælsingborgh", *Lund* "Lundense, Lundensibus, Lundensis, Lundensium, Lundensi, Lundis, Lundy", *Malmö* "Malmøghæ, Malmøgis, Malmøughe, Malmøye, Malmøya", *Skånör* "Scanør, Scanøør, Skanør, Skanøør", *Trelleborg* "Thræleburg"; den yngre gåvoboken "Threllæburgh", *Ystad* "Ystat, Ystath, Øystathæ" och *Åhus* "de Aoos".

De tidigmedeltida skrivningarna av namnet *Lund* är särskilt intressanta (se ovan), eftersom man ibland företts tro att de avser *London*. Det ligger ju nära tillhands, eftersom den danske kungen Knut den store lät prägla en del av sina mynt i London och andra i Lund. Här är inte platsen att systematiskt jämföra de medeltida skriftformerna av de båda namnen. En noggrann avvägning mellan rimligt och orimligt härvidlag redovisas av

B. Pamp 1990. Uppkallelsehypotesen, att Lund skulle vara uppkallat efter London, kan helt avskrivas.²³

De inte så få utomskandinaviska ortnamnen vittnar om kyrkans och herremännens rika kontaktnät i dåtidens Europa. En notis från 1240-talet omtalar dekanen Andreas från Lund som under färd till ”det heliga landet” dog på ”Creta insula”, ön *Kreta*. Bland städerna förekommer *Canterbury* ”Cantuariensis” i England och *Orléans* ”Aurelianus” i Frankrike, båda ortnamnen som väntat i latinska böjningsformer. Ofta rör det sig om indirekt uppträdande ortnamn i funktion som bestämningar till personnamn, t.ex. i en dödsnotis omkring 1255 för den tyske riddaren Bertold ”de Æmelthorp”, Bertold från *Emmelndorf* (1274 Emelenthorpe) söder om Hamburg.²⁴

Gåvoboken som personnamnskälla

En under medeltiden vanlig typ av personnamn är s.k. *dictus*-namn, som är rikligt företrädade i gåvoboken. Några 1100-talsexempel: ”Doter, que et dicta Asa”, *Dotter*, även kallad *Åsa*; ”Margareta, dicta Maggha”, *Margareta*, kallad *Magga*; ”Ulf, dictus Claudus”, *Ulf*, kallad *Claudus* ’den halte, lame’;²⁵ ”Aggi, dictus Thorsten”, *Agge*, kallad *Torsten*; ”Thorsten, dictus Tote”, *Torsten*, kallad *Tot(t)e*; ”Guthserc, Niger dictus”, *Guthserk* (*Gudsärk*; jfr *Vitsärk*²⁶ om en präst), kallad *Niger* (latin för *Svart* ’den svarte’, ibland med syftning på svartbrödrumunkarnas ordensdräkt).²⁷

Med eller utan sådana mellanled som *dictus/dicta* finner man åtskilliga liknande fall med ortnamn som härkomstbeskrivande led i personnamnen. Några exempel från 1300-talets mitt: ”Tuchonis Malmøghæ, canonici Lundensis”, *Toke* från *Malmö*, *kanik* i *Lund*; ”Jacobus Esberni, dictus Bellingeryth”, *Jakop Esbjörnsson*, kallad *Bellingaröd* (gård i Sövestads socken, Herrestads härad); ”Petri dicti Aarhus, presbiteri de Withskyflæ”, *Peter* kallad *Åhus*, präst i *Vitskøl* på Jylland; bröderna ”Svenonis, Jonas” och ”Johannis Saxtorp”, dekan respektive kaniker i Lund, *Sven*, *Jonas* och *Johannes Saxtorp* (by och socken, Rönnebergs härad); kaniken i Lund ”Nicolai Bunckæflo”, *Nicolaus* (*Nils*) *Bunkeflo* (by och socken, Oxie härad) och ”Esberni Hwirwæ”, den yngre gåvoboken ”Johanne Esberni Hwirue”, som till domkapitlet hade donerat en gård i ”Natfaræthorp”, den yngre gåvoboken ”Nathfaræthorp”, *Naffentorp*, by i Bunkeflo socken, Oxie härad,²⁸ d.v.s. *Johannes Esbjörnsson Hurva*, med namn efter Hurva by och socken i Frosta härad, 1393 skrivet ”in Huirwe”.²⁹

Ortnamnet kan som nämnts ovan ha adjektivisk form: (1321) ”Olavus, canonicus Lundensis, Aurelianus”, *Olof*, kanik i *Lund*, från *Orléans*. Alternativt kan ursprunget anges med beteckningar av typen *själlandsfare*, *själländare*: (1326) ”Johannis Syalenfaræ”, *Johannes Själlandsfare*,³⁰ eller med ett invånarnamn, t.ex. *Skåning*: (1200-talets början) ”Tuco miles, dictus Scanog”, krigsmannen *Tuqe* (*Tyge*), kallad *Skåning*,³¹ (1323) ”Petrus Scanong”, den yngre gåvoboken ”Skanigh”, *Petrus* (*Per*) *Skåning*. Apropå Johannes Själlandsfare noteras samtidigt en annan ”farare”, nämligen en

23 Pamp 1990, s. 15–23.

24 Erslev 1897–99, s. 494, 498.

25 Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 186.

26 Knudsen & Kristensen 1936–64, I spalt 430f.

27 Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 1103f.

28 Hallberg 2009, s. 39f.

29 Hallberg 2000, s. 157, annorlunda Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 486.

30 Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 950f.

31 Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 961f.

man i Fosie som tydligen fått tillnamnet *Nattfare* för att han föredrog att färdas efter mörkrets inbrott, om natten, ”in Nathfarathorp, in Foshøia”. Jfr om *Naffentorp* strax ovan!

Gåvobokens kyrkliga namnskatt

Samtidens många kloster och kyrkor är givetvis rikligt företrädade, i Skåne och ute i Europa. Institutionernas namn är oftast skrivna på latin, ibland med ortens nordiska namnform inbäddad i latiniserad böjningsform: ”Sancte Marie de Herivado”, *S:ta Maria* i *Herrevad*, ”Sancti Petri in Tummathorp”, *S:t Petri* i *Tommarp*, ”ecclesie Petri et Pauli in Tummathorp”, *Petri- och Paulikyrkan* i *Tommarp*, ”sancti Kanuti Otheniensis”, *S:t Knut* i *Odense*, ”sancte Trinitatis de (in) Øwit”, *Trefaldighetskyrkan* i *Öved*, ”sancte Crucis de (in) Dalby”, ”sancte Crucis ecclesie”, *Heliga korset(s kyrka)* i *Dalby*, ”de ordine fratrum predicatorum de Arus”, dominikanerna i *Århus*, ”sancte Marie de Esrom”, *S:ta Maria* i *Esrom*, ”sanctimonialis sancti Nicolai in Bosæ”, nunna i *S:t Nikolaus* i *Bosö* (Bosjöklöster); jfr ”sancte Marie et sancti Nicolai de Bosø”, *S:ta Maria* och *S:t Nikolaus* i *Bosö*.

I en lång rad liknande notiser uppträder bl.a. klostren i *Alvastra* ”sanctæ Mariæ Alvasteri”, *Böringe* ”sancte Marie de Byrthing”, ”prioris in Byrthinge”, *Dalby* (oftast i indirekt formulerade notiser): ”sacerdos et canonicus sancte Crucis in dalby”, präst och kanik i *Heliga korsets kyrka* i *Dalby*, *Nydala* latiniserat ”Nova vallis, de Nova valle”, ett småländskt cistercienserkloster, *Slangerup* ”Slangathorp”, ett själländskt cistercienserkloster, *Tommarp* ”Tommethorp, Tummathorp”, by, socken, stad och kloster i Östra Tommarps socken, Järrestads härad, *Vitskøl* ”de Vite scola”, ett nordjylländskt cistercienserkloster, ”canonicus ecclesie sancte Marie de Væ”, kanik i *S:ta Maria* i *Vä*, *Æbelholt* (Eplaholt, ett försvunnet själländskt kloster) och *Öved* ”Øwit, Øwitdis”. Ett välkänt kontinentalt exempel är *Clairvaux* ”Claram Wallem, Clara vallis” i Aube i Frankrike.

Också kyrkornas namn skrevs i allmänhet helt eller delvis på latin, oftast efter mönstret: ”ecclesie Brunby”, *Brunnby kyrka* i Brunnby by och socken, Luggude härad. I och invid den s.k. Lundaovalen, medeltidsstaden Lund inom den gamla stadsvallen och stadens portar, rymdes före reformationen 23 kyrkor och sju kloster.³²

På Bild 3 nedan uppträder fyra av de sju klosternamnen: *Allhelgona-*, *Dominikan-* och *Franciskanklostret* samt *S:t Peters kloster*. Indirekt berörs också premonstratensernas kloster med sin kyrka *S:t Trinitatis*, ”ecclesie sanctæ Trinitatis”, *Heliga Trefaldighetskyrkan*, vid nutidens Kattesund mitt i Lund, senare kallad *S:t Drottens* (Jesus, Frälsarens kyrka). Klostret lades ner redan omkring 1200 och Sankt Drottens socken uppgick vid reformationen 1536 i Lunds landsförsamling.

Samtliga kloster hade sina egna kyrkor, likaså *Helgeandshuset*. Förutom *S:t Trinitatis* är kyrkorna på Bild 3 *Allhelgonakyrkan*, gåvobokens ”ecclesie Omnium Sanctorum Lundis”. Detta avser allhelgonaklostrets kyrka uppe

³² Danielsson & Pajala 1984, karta 1 och 2 s. 7f.

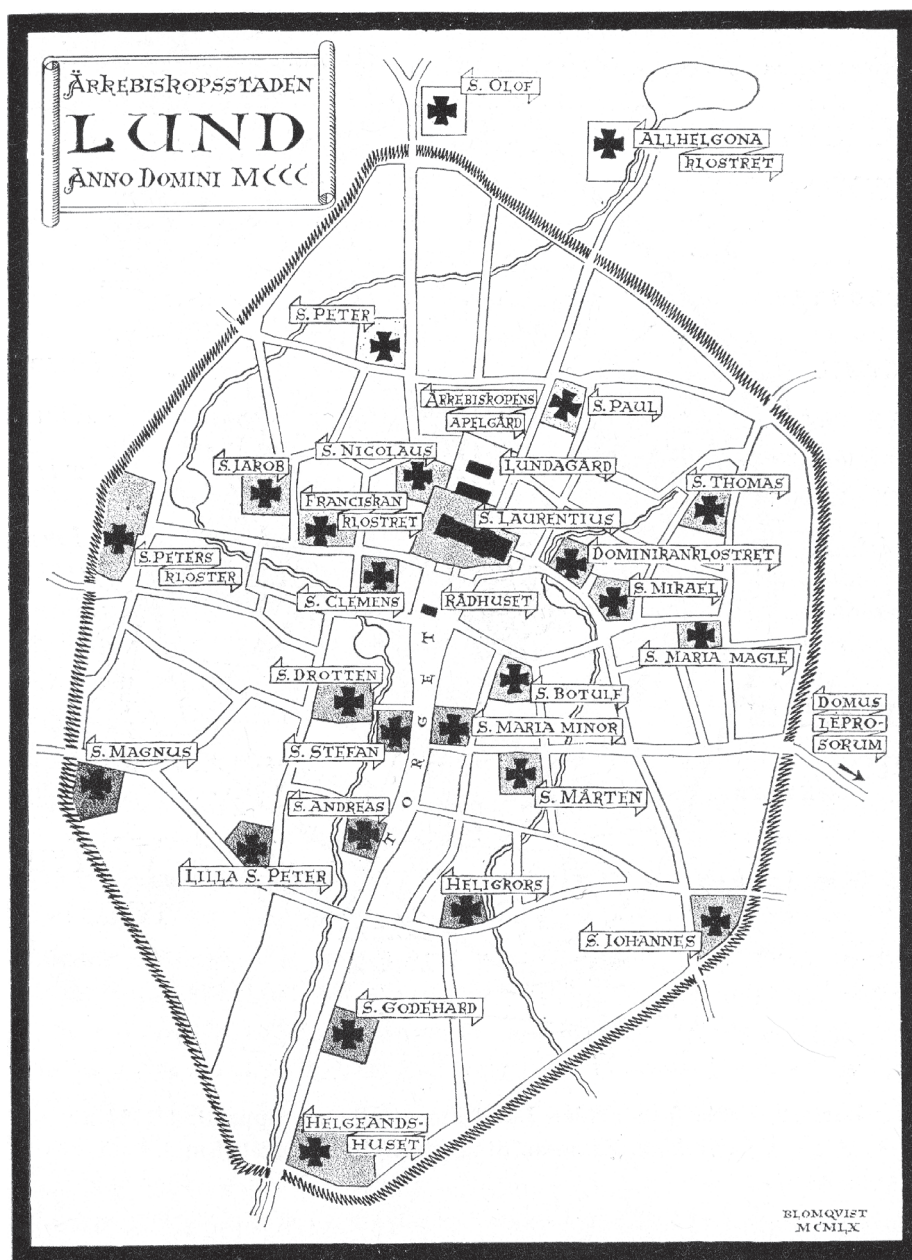

Bild 3. Ärkebiskopsstaden Lund år 1300, den s.k. medeltidsoalen, här i Ragnar Blomqvists version från 1960.

i stadens norra utkant. Den är inte identisk med nutidens 1800-talskyrka med detta namn inne i staden. Vidare klosterkyrkan *S:ta Maria och S:t Petri*, ”de clastro ecclesie sancti Mariæ et sancti Petri Lundis”, vartill kom en andra *S:t Petri kyrka*, ”sancti Petri Lundis”, belägen vid dagens Petriplatsen inne i staden, och kyrkan i *S:ta Maria minors socken* (Lilla Mariakyrkans socken), ”parochia minoris ecclesie beate Marie virginis”.

Bland stadens kyrkor nämnda i gåvoboken, varav flera alltså tillika var sockenkyrkor, finns *Kryptkyrkan* och *S:t Mikael*, den förra med ett altare helgat *S:ta Maria Magdalena i Kryptan*, ”sancte Marie Magdalene in Cripta”, den senare i samma notis omtalad som ”parochia sancti Michaelis, Lundis”, *S:t Mikael's socken* i Lund. Vidare uppträder *S:t Nikolai socken* i Lund,

”parochia beati Nicholai Lundis”, *S:t Pauli socken* i Lund, ”parochia de beati Pauli Lundis”, *Dominikan-* eller *Predikarbrödrakyrkan*, ”de ordine fratrum predicatorum Lundis”, *Fransiskan-* eller *Gråbrödrakyrkan*, ”de ordine fratrum minorum Lundis”, och givetvis ärkebiskopens kyrka *S:t Laurentius* (*S:t Lars*), ”ecclesia beati Laurencii”, vari Kryptkyrkan kom att ingå.

Förutom dessa kyrkor i Lund upptar Bild 3 följande: *Heligkorskyrkan*, *S:t Andreas*, *S:t Botulf*, *S:t Clemens*, *S:t Godehard* (Gotthard), *S:t Jakob*, *S:t Johannes*, *S:t Magnus*, *S:ta Maria magle* (Stora Mariakyrkan, även kallad ”S:ta Maria mot öster” i avsnittet nedan om reciproka namn), *S:t Mårten*, *S:t Olof*, *Lilla S:t Peter* (alltså en tredje lundensisk S:t Peter-kyrka), *S:t Stefan* och *S:t Thomas*. *S:t Jörgenshospitalet*, *Domus leprosorium*, låg som de flesta spetälskesjukhusen en bit utanför staden. Gåvoboken tycks inte redovisa notiser om samtliga dessa, väl för att de inte existerade samtidigt eller att det inte fanns behov av att redogöra för deras godsinnahav eller eventuella mottagande av gåvomedel. Det är som framgått ovan Lunds domkyrka som i gåvoboken står i centrum för intresset.

Gåvoboken och dåtidens administrativa maktområden

Några nationalstater Danmark och Sverige existerade ännu inte på gåvoböckernas tid. Vi känner igen de viktigaste dåtida maktområdena, i söder danaväldets Jylland och ovannämnda öar plus landskapen *Blekinge* ”in Blegunc, Blecongia”, *Halland* ”de/in Hallandia” och *Skåne* ”in Scanie, Scaniensis, Scanensium, Scaniensium”. Jfr tillnamnet *skåning*: ”Unna Scanings”, genitivform av mansnamnet *Unne Skåning*.

Norr om danaväldet fanns *Götaland* ”Gotia”, i den yngre gåvoboken nämnt t.ex. i samband med den i litteraturen omdiskuterade platsen för slaget vid *Lena* 1208, ”in Gocia aput Lene”. Däremellan låg bl.a. *Värend* ”de Wærende” med sina fem folkland, häraderna Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge och Uppvidinge, en väsentlig maktfaktor i det förbund som så småningom blev landskapet Småland. Längre upp i norr fanns *Svecia*, *Svealand* ”Svechie, Swecie”. Mera svävande var omfattningen av tidigmedeltidens kyrkliga provins *Dacia* ”infra Daciam”, i *Dacien*, som för dominikanerorden kunde stå för hela Skandinavien, men förr också kunde vara en alternativ beteckning på danaväldet, *Danmark*.

Gåvoboken och de lokala namnförråden – gator, gårdar, hus

Gåvoboken ger också exempel på medeltida gatunamn, varav några finns kvar än idag. I Lund gäller det t.ex. *Bredgatan*, ”de (in) lata platea, in via lata, in Brethægatæ”³³ och *Ljusa gatan*, ”in Lyusegatæ, Lysægate, Lyusægatæ”, senare kallad *Ljusa strätet*, ”Lysestredet” (1671), en redan på 1600-talet igenlagd parallellgata till Bredgatan,³⁴ från Malmö t.ex. **Allmänna Storgatan* ”ad communem magnam plateam”, en gata som närmast motsvarar dagens Östergatan–Adelgatan–Västergatan³⁵ och *Fiskesträtet*, ”in Malmøghe, prope vicum dictum Fiskestræde”, i Malmö, nära gränden kallad Fiske-

33 Danielsson & Pajala 1984, s. 10.

34 Danielsson & Pajala 1984, s. 15.

35 Jfr *Adelgatan* i Bender 1999, s. 9.

strätet,³⁶ från Skanör t.ex. *Skomakaregatan*, ”in strata sutorum” och **Travnosträte*, ”in Traufnostrede”, jfr Lundadiakonen ”Tuko, dictus Trafn” vid 1200-talets mitt, *Toke*, kallad *Trafn* ’tran’.³⁷ I en notis från 1300-talets mitt talas om en gård, belägen i *Ystad*, vid *Norre port*, ”in Ystath sita, ad portam borealem”.

I gåvoboken finner man också namn på medeltida gårdar och hus i städerna, t.ex. (1358) ”unam curiam Lundis in parochia beati Magni sitam, que vocatur Troyborgh”, en gård i *Lund* belägen i *S:t Magnus socken*, som kallas *Trojeborg*. Gården omtalas redan 1348 i en annan källa som ”Curia Troyæborg”. Just i detta fall tycks gårdens namn *Trojeborg* inte avse en *trojaborg* ’labyrint’ eller vara uppkallelse direkt efter namnet i Trojasagan. Det rör sig snarare om en skämtsam anspelning på ägarens binamn. Enligt brevet 1348 överläts gården nämligen av sin ägare ”Suno dictus Troiæstikkære”, *Sune* kallad *Tröjstikkare*.³⁸

En notis från 1400-talets mitt omtalar ”una curia Lundis in parochia minoris ecclesie beate Marie virginis, ad partem orientalem fori juxta Bolebothe”, en gård i *Lund* i *Lilla Mariakyrkans* (Lilla Vårfrukyrkans) *socken*, vid östra delen av torget nära **Bålabodarna*.

Vid 1400-talets början nämns ”unius curie in Malmøye, dicte curia Awe Rask”, en gård i *Malmö*, kallad *Åke Rasks gård*. Denne Åke Rask bodde i gården, när den 1388 av sin ägare Jakop Axelsson Thott skänktes till domkyrkans byggnadsfond.

Gåvobokens ortnamnsförråd – några typer av restproblem, bl. a. identifiering och lokalisering

En del restproblem återstår att lösa beträffande gåvobokens ortnamn. Ett sådant är det mystiska gård- eller bynamnet i en notis från 1352,³⁹ ”unam curiam in Kæsyia in parochia Vasterstatha”, en gård i *Kæsyia* i *Västerstads socken*, Färs härad. Den yngre gåvoboken har texten ”curiam suam in Kyæsiæ sitam in parrochia Vesterstathe”, sin gård i *Kyæsiæ* belägen i *Västerstads socken*. Det finns ingen gård eller by med något sådant eller liknande namn, varken i Västerstads socken eller i Skåne över huvud taget.

Det förefaller att vara fråga om ett skrivarmisstag. Det enda bebyggelsenamnet i socknen som skulle kunna komma i fråga är hemmansnamnet *Särsvik*, av äldre ortsbor uttalat *sä’rsvi*, av yngre *sä’rsvig*. Namnet är känt i skrift fr.o.m. slutet av 1500-talet. Det skrivs då Sersuiig omkring 1570 i Lunds stifts landebok, Serswig 1592 i Landskrona läns jordebok och Serswiig 1657 i samma läns mantalslängd, vidare Serswigh 1662 i den första svenska jordeboken och Sersviik 1684 på Buhrmanns Skånekarta. Fr.o.m. 1825 års jordebok skrivs namnet övervägande Särsvik. Jordeboken 1662 upptar gården som ett helt frälse pantehemman, medan jordeboken 1881 redovisar den som ett halvt skattehemman.

Hur i så fall ett namn skrivet *Særswigh*, *Særswij* e.d. vid 1300-talets mitt av den som skrev notisen i gåvoboken 1352 kunde missuppfattas som ett

³⁶ Jfr *Fiskaregatan* i Bender 1999, s. 61 f.

³⁷ Knudsen & Kristensen 1936–64, II spalt 1142.

³⁸ Andersson 1972, s. 7 f. med not 14. Jfr även Kraft 1986, s. 8 f.

³⁹ *Libri memoriales capituli Lundensis*, s. 157 med not 3.

Kyæsie, *Kæsyä* är en gåta. Gården sägs ju uttryckligen ligga i Västerstads socken. Ett dåtida initialt *S-* kan knappast förväxlas med ett dåtida initialt *K-*. Med kännedom om de ovan exemplifierade *ie*-namnen med ursprung i ett *-høghi* skulle man väl annars hellre vilja knyta an till byn och socknen Gessie i Oxie härad, men den ligger långt ifrån Västerstad. Det namnet *Gessie* skrivs 1145 Geshøge (dock endast känt i en sen avskrift 1494) och 1415 i ett bevarat original *Gessyæ*!⁴⁰

Lättare att komma tillrätta med är fallet ”in Swerthinsthorp in parochia Byllebyarghæ”, i *Svärtingstorp i Billeberga socken*. I Weekes utgåva, not 3 på s. 253, hänförs med tvekan notisens Svärtingstorp till Finja socken, Västra Göinge härad, eftersom någon by med detta namn i Billeberga inte är känd. Men här gäller det ett domkyrkan tillhörigt kanikhemman, gården Värmö nr 14 i byn Värmö, Billeberga socken, Rönnebergs härad.⁴¹ Hemmanet kallas i jordeboken 1754 Värmö Swärtingstorp, just för att skilja det från Svärtingstorp i Jonstorps respektive Kågeröds socknar i Luggude härad och Svärtingstorp i Finja socken, Västra Göinge härad.

I en notis från 1201, ärkebiskop Absalons dödsår, omtalas bl.a. hans donation av två egendomar till Lundakanikernas bord, ”duas mansiones, Esperuth et Saxenthorp”. Weeke citerar i not 1 på s. 67 ärkebiskopens eget testamente, där det heter ”Ad mensam canonicorum Lundensis ecclesie Esbiruth cum molendino in Rogen et coeteris suis attinentiis...”, till kanikernas bord i Lund *Äsperöds kyrka* med (vatten)kvarn i *Rogn*, d.v.s. *Rönne å*, och allt tilliggande gods, vidare ”Similiter Saxulstorp in Ruma cum ecclesia et coeteris suis attinentiis...”, likaså *Sallerup* i *Rumma* med kyrka och allt tilliggande gods.

Weekes not 1 uttrycker visstvekan, kanske p.g.a. orden ”Äsperöds kyrka”. Det är helt klart att här avses byn Äsperöd i Hallaröds socken, Onsjö härad, men byn Hallaröd är kyrkby.⁴² Möjligen har Äsperöd för Absalon framstått som kyrkby, när han 1201 skrev (dikterade?) sitt testamente, eller är det helt enkelt fråga om ett misstag. Vattenkvarnen i Rönne å är Rönne Mölla i Billinge socken, Onsjö härad.⁴³ ”Sallerup i Rumma” är kyrkbyn (Östra) Sallerup i Frosta härad.⁴⁴ Den låg i ett äldre vidsträckt skogsområde i sydöstra delen av häradet som kallades *Rumma*. Dialektordet *rumma* (uttalat med runt *o* som i *sol*) är ännu levande i bygden, använt om upphuggna och röjda vägar eller öppna platser i omgivande skog.

En notis från 1300-talets mitt handlar om donationen av ”unam curiam in Gullethorp in Gythingehæret sitam”, en gård belägen i *Gullarp* i *Göinge härad*. I not 1 på s. 135 kommenterar Weeke: ”Vistnok Gulastorp By i Igneberga Sogn, V. Göinge Herred”. Identifieringen är inte korrekt. Namnet *Gulastorp* har genomgående genitiv-*s*, *Gulas-*, såväl i äldre upptecknade som idag använda uttalsformer och i samtliga kända skriftbelägg sedan 1413. Förleden är genitivformen *Guthlak*s av mansnamnet *Guthlak*, *Guthlek*.⁴⁵ Notisen i gåvboken avser däremot byn *Gullarp* i Osby socken, Östra Göinge härad. Det namnets förled är genitivformen *Gulla* av mans-

40 Hallberg 2009, s. 63.

41 Hallberg 1973, s. 45 f.

42 Isaksson 1980 s. 121 f.

43 Isaksson 1980, s. 79 f.

44 Hallberg 2000, s. 355 f.

45 Ringdahl 2008, s. 132.

namnet *Gulli*, *Gulle*, som i äldre tid normalt inte har *s*-genitiv. Göinge var på gåvobokens tid ett enda härad. Det delades i Västra respektive Östra Göinge härad först 1637.⁴⁶

År 1318 dog en kvinna som bl.a. donerade ”omnia bona sua in Wraghæthorp sita et in dicto Wraghæthorp mark”, all sin egendom belägen i *Vragerup* och i den så kallade *Vragerups mark*. I not 5 på s. 186 f. meddelar Weeke att det enligt A. Falkman, Ortnamnen i Skåne 1877 s. 254 gäller Vragerup i Uppåkra socken, Bara härad, och samtidigt att Vragerup enligt ett par andra källor skulle vara identiskt med *Brågarp*, by och socken i samma härad. Båda uppgifterna är missvisande. Det som avses är den f.d. byn *Vragerup* i Flackarps socken, Bara härad. Byn låg helt öde efter Horns krig 1644, och den var åtminstone partiellt ödelagd redan på 1300-talet, därav varianten *Vragerups mark*, skrivet ”Wraghathorp mark” 1310 och ”Wraghæthorp mark” 1318, med den efterställda, ödeindicerande bestämningen *mark*. Den nyare bebyggelsen Vragerup, tre arrendegårdar utsatta på den skånska rekognosceringskartan 1820, tillkom först omkring 1800.⁴⁷

Till restproblemen med identifiering och lokalisering hör väl de namn i gåvoboken, som finns eller som saknas i Weekes register. Saknas gör t.ex. en rad institutionsnamn o.l. på latin; jfr om kloster och kyrkor ovan. I registret noteras ortnamn som t.ex. ”in Gyordhalykkia” (1379) på s. 34 i Weekes utgåva och ”de Thrathingē” (1338) på s. 266.

Det förstnämnda återfinns i Weekes register på s. 347 och i not 2 på s. 33 under uppslagsformen *Gjorlykke* som namn på en by i Ivetofta socken, Villands härad. I Skånsk ortnamnsdatabas vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund finns tre källuppgifter om detta i övrigt icke styrkta namn: 1319 ”gyorthelykke, gyordelycke”, 1358 ”Gyurthelykke, Giordelykke”, och 1379 gåvobokens belägg, men i formen ”Giordhelykke, Gyordelykke”. Namnet har av arkivpersonalen normaliserats i formen *Gyrthalykke*, vilket betyder att detta namn på *-lykke*, bildat till ordet *lycka* ’inhägnad (åker eller äng)’ skulle ha genitivformen *Gyrtha(r)-* av mansnamnet *Gyrth* som förled, vilket också föreslås i personnamnsordboken Danmarks gamle personnavne.⁴⁸

Det sistnämnda upptas i Weekes register på s. 373 med den försiktiga lokaliseringen ”i Skaane”. I Skånsk ortnamnsdatabas är gåvobokens belägg ”Thrathingē” 1338 placerat i Ivetofta socken, Villands härad, och det bör där snarast hänföras till bynamnet *Tydinge*, som är säkert styrkt fr.o.m. skrivningen ”Thydinge” 1496. Varför ett parasitiskt (felläst eller fel-skrivet) *-ra-* har insmugit sig i gåvoboksnotisen istället för ett *-y-* är ovisst.

Gåvoboken som spegel av dåtidens reciproka ortnamnssystem

Gåvobokens ortnamnsflora kan också användas för att exemplifiera tidig-medeltidens metoder att relatera likalydande ortnamn till varandra. Dessa s.k. reciproka namnsystem kännetecknas äldst av efterställda bestämningar, som under senmedeltiden försvinner och ersätts med motsvarande fram-

46 Ringdahl 2008, s. 19.

47 Hallberg 1991, s. 94.

48 Knudsen & Kristensen 1936–64, I spalt 435 f.

förställda bestämningar. Sådana exempel har vi redan stött på i texten ovan. Det gäller reciproka ortnamn som t.ex. *Västra Grevie*, *Mellan-Grevie* och *Östra Grevie*.⁴⁹ I väster ligger byn Västra Grevie i Södra Åkarps socken, Oxie härad, i öster byn och socknen "Græfhøhæ orientali" 'Östra Grevie', med efterställd bestämning på latin *orientali* 'östra'. Däremellan ligger alltså byn och socknen Mellan-Grevie, även den i Oxie härad. Det namnet skrivs i gåvoboken 1228 "Myætlægrefhøghæ" med framförställd bestämning *Myætla-*, motsvarande vårt *Mellan-*.

Som ytterligare exempel kan nämnas de strax ovan berörda namnparen *Lilla Harrie* och *Stora Harrie*, 1343 "Hardakra litlæ" och 1394 "Hardakra makla". Skrivningarna *makla*, yngre *magla*, *magle*, är former av adjektivet *mykil* 'stor'.⁵⁰ Lundakyrkan *S:ta Maria magle* 'Stora S:ta Maria' kallas 1228 "Ecclesiam etiam sancte Marie Lundis versus orientem", *S:ta Maria kyrka i Lund mot öster*, d.v.s. 'Östra S:ta Maria', medan den mindre kyrkan inne i stadens centrum kallas *S:ta Maria minor* 'Lilla S:ta Maria', vid 1400-talets början skrivet "minoris ecclesie beate Marie virginis".

Oftast rör det sig om väderstrecksbestämningarna *Norra*, *Södra*, *Västra* och *Östra* med sina motsvarigheter på latin, t.ex. *occidentalis* 'västra' och *orientalis* 'östra'. Hit hör paret *Västra Västerstad* 1228 "in Wæstærstatha occidentali", namn på en by och socken i Färs härad, och *Östra Västerstad*, som är identiskt med byn och socknen *Östraby* i samma härad. *Västra Torn* är en by och socken i Torna härad, som även kallas *Vallkärre Torn*, alternativt bara *Vallkärre*, vid 1200-talets början skrivet "in Walkærle" 'vallkarlarna(s by)'. Mot den ställs *Östra Torn*, 1228 skrivet "in Thorn orientali", en by i Lunds landsförsamling i samma härad. Byn kallas också genom århundradena *Skinnatorn*, skrivet Skiden Torn 1648, Skinnatorn 1684 o.s.v. Förleden är ett *Skitna-*, sammansättningsform av adjektivet *skiten* 'smutsig'. Detta nedsättande namn förklarar varför varianten Östra Torn har förblivit den officiella. *Västra Skrävlinge*, vid 1400-talets början skrivet "de Westraskræplinge", är en by och socken i Oxie härad, medan *Östra Skrävlinge*, 1346 skrivet "in Østerskræpælingæ", är en by i Husie socken i samma härad.⁵¹

Vanliga är också relationerna *Lilla* och *Stora*, som redan exemplifierats ovan. På latin förekommer *minor* 'lilla' och *major* 'stora'. Hit hör även by- och sockennamnen *Lilla Beddinge* (inte styrkt i gåvoboken, men på 1430-talet skrivet "Bedhinge litl[e]", och *Stora Beddinge*, vid 1200-talets mitt i gåvoboken skrivet "in Macla Bythinge", vid 1300-talets slut "in Bithinge makla" och vid 1400-talets början "in bethinge maglæ". Båda socknarna tillhörde Vemmenhøgs härad. Namnet på byn *Lilla Bjällerup* skrivs vid 1200-talets slut "in Byalthorp lile", 1285 "in Bialthorp litlæ", och det motsvarande namnet på byn och socknen *Stora Bjällerup*, båda i Torna härad, skrivs 1291 "in Bialthorp maclæ". *Lilla Råby* skrivs vid 1100-talets mitt "in villa Raby minore" och 1317 "in Rabylylæ". Det är en by i Lunds landsförsamling, Torna härad, medan *Stora Råby* är en by och tillika socken i samma härad, 1228 skrivet "Raby majore", 1276 "Raby maclæ", och vid

49 Hallberg 2009, s. 109 f., 158 f. och 204 f.

50 Hallberg 1979, s. 54 f. och 83 f.

51 Hallberg 2009, s. 77 f. och 199 f.

1300-talets mitt "Rabymaklæ". Den yngre gåvoboken har från samma tid likaså "in Rabymaklæ".

Det fanns flera andra sätt att särskälla de likalydande ortnamnen. Man kunde t.ex. tillföra lokaliserande bestämningar såsom *Kyrk-* om kyrkbyn till skillnad från en annan by inom samma socken. *Kyrkheddinge*, namnet på en *kyrkby* och socken i Bara härad, skrivs i gåvoboken vid 1100-talets mitt i nekrologiet "de heddingi" och i gåvoboken vid samma tid "in Heddinge". Varianten "Kirkehæddinge" dyker upp först 1483 och 1558, sedan allt oftare, för att bli nästan enarådande efter nationalitetsskiftet 1658, idag alltså *Kyrkheddinge*. I socknen finns också byn *Kornheddinge*, alternativt benämnd *Kvarnheddinge* (1628) och *Mellanheddinge* (från 1606 och sporadiskt fram till dags dato). Alla fem varianterna, *Korn-*, *Kvarn-*, *Kyrk-* och *Mellan-/Mellom-*, tillkom av eufemistiska skäl, eftersom det ursprungliga namnet *Heddinge* senast på 1400-talet och fram till 1600-talets början hade fått särskiljande tillägg, *Kudheddinge*, vari förleden är en topografiskt syftande höjdbeteckning *kodd*, som med tiden blev negativt laddad och belastad. Byn låg *mellan* kyrkbyn och byn *Mossheddinge* i grannsocknen Esarp.⁵²

Man kunde också tillfoga ett framförställt lokaliserande ortnamn eller personnamn i genitiv, som i by- och sockennamnet *Källs Nöbbelöv* i Onsjö härad, vid 1300-talets mitt "in Kællersnybølæ". Detta *nybøle* 'nybygge' fick namn efter en man kallad *Kældor*. Det finns ju en rad *Nöbbelöv* runt om i Skåne, med eller utan särskiljande bestämningar. Det är inte helt säkert att det just i detta fall är fråga om ett reciprokt namn.⁵³

Reciprokt är väl däremot uttrycket från 1300-talets början: "in Nybøle juxta Lund", *Nöbbelöv nära Lund*, om byn och socknen *Nöbbelöv* i Torna härad. Ett *Norra* tillades här 1885 för att skilja orten från socknarna *Västra Nöbbelöv* i Ljunits härad vid sydkusten väster om Ystad⁵⁴ och *Östra Nöbbelöv* i Järrestads härad nere på Österlen. Något (*Södra*) *Nöbbelöv* har inte aktualiserats. En annan by *Nöbbelöv* ligger omkring två mil norr om Lund, i gåvoboken vid 1300-talets mitt omtalad som "in Nybilæ in Hardakræhæret in parochia Saxælthorp", i *Nöbbelöv* i Harjagers härad i (Västra) Sallerups socken, och vid århundradets slut "in Nybølæ".⁵⁵ För 1300-talsbefolkningen låg den alltså inte alls lika "nära Lund". Man klarade sig på 1600-talet med att några gånger vid behov ange läget som "wid Ellinge" eller "hoos Ellinge", eftersom godset Ellinge i samma socken var välkänt i Skåne med godsherren som socknens patronus.

Gåvoboken som hjälpmedel att kartlägga urspårade ortnamn

Låt oss avsluta denna detaljrika kavalkad ur gåvoboken med några exempel på typiska s.k. urspårade ortnamn. *Önsvala* är namnet på en by i Mölleberga socken, Bara härad, vartill hör en bydel om tre före detta hospitals-hemman, på medeltiden kanikhemman, från 1600-talet med nummer 3–5, i den angränsande Nevishögs socken i samma härad.⁵⁶ I gåvoboken skrivs

52 Hallberg 1991, s. 85 f., 190 f. och 192 f.

53 Isaksson 1980, s. 154 f.

54 Hallberg 1975, s. 147 f.

55 Hallberg 1979 s. 130 f.

56 Hallberg 1991, s. 243.

namnet vid 1300-talets mitt en gång ”in Øthenswaræ” och två gånger ”in Øthenswaræ”. Namnet uttalas lokalt *yn’svala*. Tack vare dessa 1300-talsbelägg kan vi konstatera att ortnamnets förled innehåller mansnamnet *Øthen*⁵⁷ med s-genitiform, *Øthens*, och att efterleden inte alls har med fågeln *svala* att göra, vilket man tydligen trodde redan på 1500-talet, då namnet började skrivas *Othensvale* o.l. *Odensvalan*, eller *Onsvalan* som den kallades i folkligt tal, var nämligen namnet på den svarta storken, Odens sägenomsusade fågel. Namnets efterled är, som gåvobokens skrivning visar, ordet *vara* ’grushöjd, grusig utmark, sandhed’. Detta terrängbeskrivande ord *vara* har i skånska ortnamn med några få undantag övergått till formen *ora*, som läsaren säkert känner igen i namn som *Oran*, *Oretorp*, *Sjöbo ora* etc.

Bjärshögs socken i Bara härad har namn efter kyrkbyn *Bjärshög*.⁵⁸ Namnet uttalas i folkmål *bje`rese*. Det skrivs i gåvoboken vid 1200-talets början ”in Biarhusa” och vid mitten av 1300-talet ”in Bierghusa”. Man kan först konstatera att namnets förled är den skånska höjdbeteckningen *bjer*, *bjär*, och att efterledens böjningsform *-husa* talar om att huset eller husen låg på eller vid en mindre höjd. Dagens urspårade namnform på *-hög* uppträder först vid 1800-talets början. Eftersom namnet av skriftformerna att döma senast på 1500-talet hade fått den uttalsform som det har i det lokala talspråket än idag, missuppfattade man slutet på *-ese* som om det vore fråga om ett *-sjö*, avspeglat t.ex. i skrivningen Bieridsø 1560. Därefter skrev man namnet allt oftare *Bjäresjö* och liknande, tills det på 1800-talet blev *-hög* istället. Bakom by- och sockennamnet *Bjäresjö* i Herrestads härad, nära Ystad, ligger också ett *-husa*, som bl.a. framgår av gåvobokens ”in Bierghusa”, skrivet vid mitten av 1300-talet.

Bibliografi

- Andersson, Thorsten, 1972, ”Litterära ortnamn”, *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift*, s. 3–20.
- Bender, Birgit, 1999, *Gator i Malmö*, Malmö.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972, *Stednavneforskning 1. Afgrænsning Terminologi Metode Datering*, København.
- Danielsson, Ilse & Pajala, Lisa, 1984, ”Gatunamn i Lund”, *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift*, s. 5–23.
- Erslev, Kristian, 1897–99, ”Henrik af Æmeltorp i de ægte og de uægte Kilder”, *Historisk Tidsskrift* (dansk), 7. række bd. 1, s. 489–518.
- Fridell, Staffan, 2007, ”Skånska -hög-namn. Ljudutveckling och stilvariation”, *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*, s. 27.
- Hallberg, Göran, 1973, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 16. Rönnebergs härad och Landskrona stad*, Lund.
- Hallberg, Göran, 1975, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 11. Ljunits härad*, Lund.
- Hallberg, Göran, 1979, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 7. Harjagers härad och Eslövs stad*, Lund.
- Hallberg, Göran, 1991, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 2. Bara härad*, Lund.

⁵⁷ Knudsen & Kristensen 1936–64, I spalt 1618f.

⁵⁸ Hallberg 1991, s. 41 f.

- Hallberg, Göran, 2000, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 4. Frosta härad*, Lund.
- Hallberg, Göran, 2009, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 15. Oxie härad och Malmö stad*, Lund.
- Hallberg, Göran [under arbete], *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 19. Torna härad och Lunds stad*, Lund.
- Isaksson, Stig, 1980, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 14. Onsö härad*, Lund.
- Knudsen, Gunnar & Kristensen, Marius, 1936–1964, *Danmarks gamle personnavne. I. Fornavne. II. Tilnavne*, København.
- Kraft, John, 1986, "Labyrintnamn – från Troja till Trelleborg", *Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift*, s. 8–72.
- Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium*, ed. Christian Weeke, Kjøbenhavn 1884–1889.
- Pamp, Bengt, 1990, "Namnet Lund", *Kulturens årsbok*, s. 15–23.
- Pamp, Bengt, 1997, "I-omljud och skånska -ie-namn. Onomastisk ljud- och skrift-historia", *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*, s. 5–21.
- Ringdahl, Claes, 2008, *Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 22. Västra Göinge härad med Hässleholms stad*, Lund.
- Sahlgren, Jöran, 1948, *Ortnamnen i Hallands län. Del 1. Bebyggelsenamnen i södra Halland (Sveriges ortnamn)*, Uppsala & Köpenhamn.
- Sahlgren, Jöran, 1950, *Ortnamnen i Hallands län. Del 2. Bebyggelsenamnen i mellersta Halland (Sveriges ortnamn)*, Uppsala & Köpenhamn.
- Weeke 1884–1889 = Christian Weeke (udg.), *Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde Domkapitels Gavebøger («Libri datici Lundenses»)*, Kjøbenhavn 1884–1889 (repr. 1973).